

O'ZBEKISTON

TIL VA MADANIYAT

UZBEKISTAN

LANGUAGE & CULTURE

ISSN 2181-922X

2022 Vol. 4

www.navoiy-uni.uz
www.uzlc.navoiy-uni.uz

ISSN 2181-922X

O‘ZBEKISTON:

TIL VA MADANIYAT

UZBEKISTAN:

LANGUAGE AND CULTURE

2022 Vol. 4

**www.navoiy-uni.uz
www.uzlc.navoiy-uni.uz**

Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti

Bosh muharrir: Shuhrat Sirojiddinov

Bosh muharrir o'rinbosarlari: Nodir Jo'raqo'ziyev

Mas'ul kotib: Ozoda Tojiboyeva

Tahrir kengashi

Ahmadali Asqarov, Abdulaziz Mansur, Akmal Saidov, Akmal Nur, Adham Ashirov, Nizomiddin Mahmudov, Hamidulla Dadaboyev, Samixon Ashirboyev, Bahodir Karimov, Aftondil Erkinov, Baxtiyor Mengliyev, Uzoq Jo'raqulov, Sulton Normamatov, Murtazo Sayidumarov, G'aybulla Boboyorov, Nozliya Normurodova, Abdi Mamatov.

Tahrir hay'ati

Isa Habibbeyli (Ozarbayjon)	Maria Sabtelni (Kanada)
Frederik Bressand (Fransiya)	Timur Kocaoglu (AQSH)
Ingeborg Baldauf (Germaniya)	Almaz Ulvi (Ozarbayjon)
Mark Toutant (Fransiya)	Tanju Seyhan (Turkiya)
Rochelle Almeida (AQSH)	Xisao Komatsu (Yaponiya)
Akrom Habibullayev (AQSH)	Emek Uşenmez (Turkiya)
Valeriy S. Xan (O'zbekiston)	Abdulvahap Kara (Turkiya)
Eunkyung Oh (Janubiy Koreya)	Alizoda Saidumar (Tojikiston)
Zaynabidin Abdirashidov (Turkiya)	Dilorom Ashurova (O'zbekiston)
Shodmon Vohidov (Tojikiston)	Darya Jigulskaya (Rossiya)

"O'zbekiston: til va madaniyat" jurnali – lingvistika, tarix, adabiyot, tarjimashunoslik, san'at, etnografiya, falsafa, antropologiya va ijtimoiy tadqiqotlarni o'rganish kabi sohalarni qamrab olgan akademik jurnal.

Jurnal bir yilda to'rt marta chop etiladi.

Jurnalning maqsadi – ko'rsatilgan sohalarga oid dolzarb mavzulardagi bahs-munozaraga undaydigan, yangi, innovatsion g'oyalarga boy, o'z konsepsiyasiga ega bo'lgan tadqiqotlarni nashr etishdir.

Ingliz, rus va o'zbek tillaridagi, shuningdek, boshqa turkiy tillarda yozilgan maqolalar qabul qilinadi. Iqtisodiy tahlillar hamda siyosatga oid maqolalar e'lon qilinmaydi.

Jurnalda kitoblarga yozilgan taqrizlar, adabiyotlar sharhi, konferensiyalar hisobotlari va tadqiqot loyihalari natijalari ham e'lon qilinadi. Mualliflar fikri tahririyat nuqtayi nazaridan farq qilishi mumkin.

Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti.

O'zbekiston, Toshkent, Yakkasaroy tumani, Yusuf Xos Hojib ko'chasi, 103.

Email: uzlangcult@gmail.com
Website: www.uzlc.navoiy-uni.uz

Alisher Navo'i Tashkent State University of the Uzbek Language and Literature

Editor-in-Chief:

Shuhrat Sirojiddinov

Deputy Editor in Chief:

Nodir Jurakuziyev

Executive secretary:

Ozoda Tajibaeva

Editorial board

Ahmadali Asqarov, Abdulaziz Mansur, Akmal Saidov, Akmal Nur, Adham Ashirov, Nizomiddin Mahmudov, Hamidulla Dadaboev, Samixon Ashirboev, Bahodir Karimov, Aftondil Erkinov, Bakhtiyor Mengliev, Uzoq Juraqulov, Sulton Normamatov, Murtazo Sayidumarov, Gaybulla Babayarov, Nozliya Normurodova, Abdi Mamatov.

Editorial Committee

Isa Habibbeyli (Azerbaijan)	Maria Subtelny (Canada)
Frederique Bressand (France)	Timur Kozhaoglu (USA)
Ingeborg Baldauf (Germany)	Almaz Ulvi (Azerbaijan)
Marc Toutant (France)	Tanju Seyhan (Turkey)
Rochelle Almeida (USA)	Hisao Komatsu (Japan)
Akram Habibullaev (USA)	Emek Üşenmez (Turkey)
Valeriy S. Khan (Uzbekistan)	Abdolvahap Kara (Turkey)
Eunkyung Oh (South Korea)	Alizoda Saidumar (Tajikistan)
Zaynabidin Abdirashidov (Turkey)	Dilorom Ashurova (Uzbekistan)
Shodmon Vohidov (Tajikistan)	Daria Zhigulskaya (Russia)

“Uzbekistan: Language and Culture” is an academic journal that publishes works in the field of linguistics, history, literature, translation studies, arts, ethnography, philosophy, anthropology and social studies.

The journal is published four times a year.

The purpose of the journal is to publish the results of the latest research that are rich in new, innovative ideas and has its own concept, which stimulates debate on topical issues in these areas.

The language of articles can be English, Russian and Uzbek. Other Turkic languages are also welcome. We do not publish economic analyses or political articles.

In addition to research articles, the journal announces book and literary work reviews, conference reports and research project results.

The authors' ideas may differ from those of the editors'.

Alisher Navo'i Tashkent State University of the Uzbek Language and Literature.

103, Yusuf Khos Hojib, Yakkasaray, Tashkent, Uzbekistan.

Email: uzlangcult@gmail.com

Website: www.uzlc.navoiy-uni.uz

MUNDARIJA

Lingvistika

Inomjon Azimov

“O‘zbek yangi alifbasini tuzishda asoslar” risolasi xususida.....6

Iroda Qahhorova

Taqlid so‘zlarning o‘rganilish darajasi va tasniflanish tamoyillari.....26

Jo‘ra Xudoyberdiyev

O‘zbek adabiy tilidan singarmonizmning chiqarilishi.....40

Marhabo Umurzoqova

Badiiy matnda lisoniy shaxsni belgilashning gender omili.....74

Alisher Ahrorov

O‘zbek xalq maqollarida “nutq odobi” ma’nosining
ifodalanish darajasi.....86

Tarix. Manbashunoslik

Shamsiddin Kamoliddin

Buxoro imperiyasi yoki O‘zbekiston bo‘ylab sayohat.....100

San‘at

Gulabza Qarshiyeva

Sa’diy Sheroziy “Bo‘ston” asarining Kamoliddin
Behzod ijodidagi talqini.....128

CONTENT

Linguistics

Inomjon Azimov

Regarding the manual “Rules for creating a new Uzbek alphabet”6

Iroda Kaharova

The degree of study and classification principles of imitative words26

Jura Khudoyberdiyev

Extraction of synharmonism from the Uzbek literary language.....40

Marhabo Umurzakova

The gender factor of determining the linguistic
identity in the literary text.....74

Alisher Ahrorov

The degree of expression of the meaning of “speech etiquette”
in Uzbek folk proverbs.....86

History. Source studies

Shamsiddin Kamoliddin

Travel through the Empire of Bukhara or Uzbekistan.....100

Art

Gulabza Karshieva

The interpretation of the ideas of “Boston” epic of Saadi
Sherazi in the creativity of Kamoliddin Bekhzad.....128

Badiiy matnda lisoniy shaxsni belgilashning gender omili

Marhabo Umurzoqova¹

Abstrakt

Tilshunoslikning nisbatan yangi sohasi lingvopersonologiya har bir insonni lisoniy shaxs sifatida tadqiq qiladi. Badiiy matnda lisoniy shaxsning namoyon bo'lishi bir necha omillar ta'sirida yuzaga keladi. Mazkur maqolada tilshunoslikda gender tushunchasi, ayol va erkak jinsiga mansub lisoniy shaxs haqidagi qarashlar o'rganilgan, badiiy matnda lisoniy shaxsni belgilashda gender omillarning o'rni masalasi yoritilgan. Badiiy matnda lisoniy shaxsning shakllanishidagi o'ziga xosliklar tahlilga tortilgan. Lisoniy shaxsning badiiy matnda gavdalanitirilishida yozuvchining til egasi bo'lishi bilan birga boshqa jinsga mansub qahramonning dunyoni anglashi, uni til vositasida ifodalashi, baho munosabatini aks ettirishidagi o'ziga xos jihatlarni anglashi ham muhim sanaladi. Maqolada Zulfiya Qurolboy qizi hikoyalarida ayol lisoniy shaxsining yuzaga chiqishida leksik hamda sintaktik birliklarning o'rni masalasiga e'tibor qaratilgan.

Kalit so'zlar: *lisoniy shaxs, gender omil, leksik birlik, emotsional leksika, morfologik shakl, sintaktik birlik, sintaktik qolip.*

Kirish

Tilshunoslikda antroposentrik paradigmaning yuzaga kelishi juda ko'p hodisalarga yangicha yondashuvlar zarurligini ko'rsatib berdi. O'zbek tilshunosligida lisoniy shaxs, uning badiiy matndagi ifodasi kabi masalalar haqida tadqiqotlar yetarli emas. Badiiy matnda mualliflarning lisoniy shaxs sifatidagi imkoniyatlari bilan birga voqelikni aks ettirishda badiiylikni ta'minlovchi vositalardan foydalana olish imkoniyatlari ham namoyon bo'ladi. Badiiy matnda lisoniy shaxsning ifodalanishi bir qancha omillar bi-

¹ Umurzoqova Marhabo Egamberdiyevna – filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti.

E-pochta: umurzakova.markhabo@mail.ru

ORCID ID: 0000-0001-5658-789X

Iqtibos uchun: Umurzoqova, M.E. 2022. "Badiiy matnda lisoniy shaxsni belgilashning gender omili". *O'zbekiston: til va madaniyat* 4: 74–85.

lan bog'liq bo'lib, bunday omillardan biri gender omilidir. Yozuvchi badiiy asarda lisoniy shaxsni shakllantirar ekan, uning shaxs sifatidagi muhim qirralarini gavdalantirishga harakat qiladi. "Lisoniy shaxs deganda insonning yaratilishi va idrokini belgilaydigan qobiliyatlari va xususiyatlari to'plami tushuniladi. Ayol va erkak jinsiga mansub shaxslarning lisoniy shaxs sifatida shakllanishida ular nutqiga xos bo'lgan strukturaviy va lingvistik murakkablik darajasining xilma-xilligi, voqelikni aks ettirishning chuqurligi va aniqligi, muayyan maqsadli yo'nalishning belgilab berilganligi asosiy omil sifatida xizmat qiladi" [Fomin 2004, 21].

Lisoniy shaxsni shakllantirishda yozuvchining olamni anglashi bilan birga til imkoniyatlaridan foydalana olish mahorati ham yuzaga chiqadi. Tilshunoslikda lisoniy shaxs tushunchasi turli xil til egalari va turli xil millat vakillarining olamni anglashi, dunyo-qarashi, voqelikka munosabatining in'ikosi sifatida yuzaga chiqadi. Tilshunoslikda A.G. Fomin tomonidan gender belgisiga ko'ra farqlanuvchi lisoniy shaxslarning nutqi o'rganilgan. Tadqiqotchi A.G.Fomin tilshunoslikda gender degan tushuncha asosan ijtimoiy hayotda ayol shaxsiga qaratilishini hamda ular nutqidagi o'ziga xoslik nazarda tutilishini ta'kidlaydi. Gender diskurs sifatida muloqot jarayonida ayol va erkakka xos bo'lgan xususiyatlarning tilda va nutqda aks etishi deb ko'rsatadi [Fomin 2004, 14]. Erkak va ayolning dunyoni anglashi qanchalik xilma-xil bo'lsa, uni tilda aks ettirishi ham shu qadar xilma-xildir. Ayol yozuvchilarning asarlarida ularning ayol jinsiga mansub til egasi sifatidagi xususiyatlari namoyon bo'ladi. Ayol yozuvchilarning asarlarida muhabbat, diniy tushunchalar, oila, farzand tarbiyasi, sadoqat kabi konseptlar ustunlik qiladi. Ayollar nutqida emotsional leksikaning ko'pligi, gap qurilishidagi qisqalik, noto'liqlik ayol-yozuvchi lisoniy shaxsini hamda ayol-pernosaj lisoniy shaxsini shakllantirishga xizmat qiladi. Badiiy matnda lisoniy shaxsning ifodalanishi, unda lisoniy shaxsning qaysi jinsga mansubligi lisoniy shaxsni belgilashda asosiy omillardan biri ekanligini Zulfiya Qurolboy qizi hikoyalari asosida tahlil qilamiz.

Badiiy matnda ayol lisoniy shaxshining namoyon bo'lishi

Tadqiqotchilar turli millat va elatga mansub insonlarning lisoniy shaxs sifatida namoyon bo'lishini tadqiq qilganlar. Ayollar va erkaklar nutqidagi o'ziga xoslik haqida to'xtalar ekan, Karasik qiziq fakti keltiradi: "Britaniyaliklarning juda to'g'ri talaffuzining gender o'ziga xosligi shundaki, ayollar iloji boricha aniq gapirishga moyil, erkaklar esa iloji boricha past ovozda gapirishadi" [Karasik

2002, 11]. Lisoniy shaxs haqida soʻz yuritar ekan, A.A. Leontev har bir millatning dunyoqarashi maʼlum bir asosga egaligi va har bir millatning dunyoqarashi oʻzining subyektiv qadriyatlari, ijtimoiy stereotiplari, bilim sxemalari tizimi ekanligini taʼkidlaydi. Shuning uchun inson ongi har doim etnik jihatdan shartlangan, bir xalq tomonidan dunyoni koʻrishni oddiy “qayta yozish” orqali boshqa xalq madaniyati tiliga tarjima qilish mumkin emas, deb hisoblaydi [Fomin 2004, 22].

Badiiy matnda erkak jinsiga mansub qahramon nutqi hamda ayol jinsiga mansub qahramon nutqini berishda yozuvchining kuzatuvchanligi, oʻzga jins vakilining olamni anglashi, idrok etishi va uni nutqida berishi haqidagi bilimlari bilan birga, oʻzlari-ning lisoniy shaxs sifatidagi xususiyatlari ham yuzaga chiqadi. “Badiiy matn, bir tomondan, maʼlum bir madaniyat subyeksi sifatida, ikkinchi tomondan, uni oʻrab turgan voqelik hodisalari haqidagi shaxsiy tushunchaning tashuvchisi sifatida muallifning bilim va gʻoyalarini oʻz ichiga oladi” [Xachmafova 2011, 10]. Tadqiqotchi D.Niyazova oʻzbek tili materiallari tahlili asosida nutqning gender xoslanishini namoyon qiluvchi lingvistik va ekstralingvistik vositalarga erkak va ayol nutqiga xos boʻlgan murojaat birliklari, hissiy boʻyoqdor soʻzlar, iboralar, okkazional konnotativ ifodalar, noadabiy qatlam birliklari, ohang, pauza, talaffuz tempi va turli noverbal vositalarni kiritadi [Niyazova 2020, 52]. Zulfiya Qurolboy qizining “Toʻxtab qolgan vaqt suratlari” hikoyadagi ayollar nutqini dastlab muallif-hikoyachi nutqiga hamda qahramon nutqiga ajratish mumkin. Adibaning hikoyalaridagi lisoniy shaxslar xilma-xil boʻlib, yozuvchi ayol sifatida ayollar ruhiyatini yaxshi angelaydi, ularning lisoniy shaxs sifatida namoyon boʻlishini mohirlik bilan aks ettiradi. Kuzatishlarimiz shuni koʻrsatdiki, adibalarning asarlarida markaziy oʻrinda *oila*, *farzand*, *qadriyat* tushunchalarini ifodalovchi leksemlar yetakchilik qiladi. Yozuvchining ushbu hikoyasida lisoniy shaxs sifatida yorqin namoyon boʻlgan Zilay baycha, Norbuvi checha hamda shaharlik qiz Malika nutqini olish mumkin.

Asarda Zilay baycha eridan yetti qizi bilan beva qolgan, ulardan faqat bittasinigina uzatib, “qozigʻida qariyotgan” olti qizining baxtini soʻrab yotgan ayol. Oʻquvchi koʻz oʻngida mushfiq ayol obrazi shakllanadi. Har bir oʻzbek onasi qizlarining baxtli boʻlishlarini, tengini topib, bola-chaqa orttirishini istaydi. Zilay baycha lisoniy shaxsida asosiy konsept sifatida oila konsepti gavdalanadi. Zilay baychaning qizlariga beradigan bahosi yuqori: “*Odamlarning shaftoliqoqiday burishib-tirishib ketgan qizlariniyam er oladi. Nega*

uning husayni uzumday dirillab turgan qizlarini hech kim nazariga ilmaydi". Asarda Zilay baycha alamzada, shu bilan birga kayvoni ayollar kabi ehtiyotkor, sir boy bermaydigan lisoniy shaxs sifatida gavdalanadi. Tadqiqotlarda ayol jinsiga mansub shaxslar nutqida emotsional leksika, subyektiv baho shakllari, o'xshatishlar erkaklar nutqiga nisbatan ko'proq qo'llanilishi ta'kidlanadi. Yuqorida keltirilgan *shaftoliqoqiday burishib-tirishub ketgan, husayni uzumday dirillagan* o'xshatishlari ayol jinsiga mansub lisoniy shaxsni ajratishga xizmat qilgan. Zilay baycha Isoq chol o'g'liga qizlarini olib bermagach, undan xafa bo'ladi, lekin sir boy bermaydi. Yozuvchi o'zbek ayollariga xos bo'lgan – birovga sir boy bermaslik, dardini oshkor qilmaslik kabi fazilatlarni Zilay baycha lisoniy shaxsida ifodalay olgan. Buni hikoyada qo'llanilgan *keliningiz hali yosh, go'rdi bilarmidi, jilovini hozirdan bo'sh qoysangiz ertan bu kunlar ham holva bo'lib qoladi, asli o'zi erdi xudoy urgan, to'qqiz oy ichida yukli bo'lmagan xotin har baloni kut-sa bo'ladi* kabi gaplar bilan Isoq chol bilan suhbatlashayotgan Zilay baycha nutqida ham ko'rish mumkin. Keltirilgan birliklar so'zlovchining ayol jinsiga mansubligiga, yoshi kattaligiga, hayotiy tajribaga ega ekanligiga ishora qiladi. Yozuvchi Zilay baycha lisoniy shaxsini ifodalashda qishloq ayollari nutqida qo'llaniladigan leksik va frazeologik birliklardan foydalangan. Yuqorida keltirilgan *jilovini hozirdan bo'sh qoysangiz* iborasi, *qozig'ida qariyotgan* o'xshatishi qo'llanilishi jihatidan hududiy mansublikni ham bildiradi. *Jilov, qoziq* leksemasi bilan hosil bo'lgan frazema, o'xshatishlar asosan chorvachilik bilan shug'ullanuvchi kishilar orasida qo'llanilib, shahar hududida yashovchilar orasida bunday birliklarning ishlatilishi uchramaydi.

Hikoyaning yana bir personaji Norbuvi checha qishloqning tuganmas yumushlaridan charchagan, erining tinmay ichishi, befarqligi sababli alamzada, hayotni faqat qorinni to'ydirish, yebichishdan iborat deb biladigan ayol. Boshqa qishloq ayollariga o'xshab, o'zi kiymasa-da, qiziga sarpo yig'adi, bolam-chaqam deb tinim bilmaydi. Tabiiyki, uning olamni anglashidagi shu falsafasi nutqida aks etadi. Norbuvining nutqidagi gap qurilishi ham o'zbek tilining og'zaki so'zlashuv shakliga mos. Bekpo'latning shaharlik qizga uylanishini u o'zicha oqlaydi, oqlash jarayonidagi gaplarini yozuvchi sodda gaplardan iborat nutq sifatida shakllantiradi. *Bek bozorga mayiz olib chiqqan. Mayizi bozordi oldi bo'lgan. Hammadan oldin sotib bo'p, pulni belga tuyib shaharga aylanganda shu qizminan tanishib qog'an.* Fe'l-kesimlarning bir xil grammatik shaklda kelishi uning nutqini og'zaki nutqqa yaqinlashtirishga xizmat qilgan. Yozuvchi qahramon nutqini berishda uning ma'lum bir sheva vaki-

li, bu o'rinda qipchoq lahjasiga xos sheva vakili ekanligiga e'tibor qaratadi. Qahramon nutqidagi *qizminan*, *qog'an* shakllari dialektal mansublikni berishga xizmat qilgan. Ammo matndagi *Mayizi bozordi oldi bo'lgan* gapida qaratqich kelishigi shakli (*bozordi*) shevaga xos, ammo *bo'lgan* fe'li esa adabiy tilga xos shaklda berilishi uning lisoniy shaxs sifatida to'liq shakllanishini buzgan. Bu gapning kesi-mi ham aslida *bo'g'an* shaklida qo'llanilishi kerak edi. Keyingi gapda esa grammatik shakllar bir-biriga uyg'un shaklda ishlatilgan. *Keyin bir balo qip eritgandag'in, ko'ylakmi-juzikmi oberganmi, ishqilib, pulining ba-arini quritib keldi-ku*. Ushbu gapda qo'llanilgan *pulining ba-arini quritib keldi-ku*, birikmasida uning voqelikdan norozili-gi, salbiy baho munosabati ifodalangan. Shu o'rinda yozuvchi ayol nutqining o'ziga xosligini ta'minlashda fonetik vositadan, unlini ort-tirib yozishdan ham foydalangan. A.G. Fomin tadqiqotida jinsga ko'ra ajratilgan rolning muloqot jarayonidagi o'ziga xos uslubini belgilab beradi. Jamiyatda erkak va ayol ma'lum ijtimoiy rol o'ynaydi. Bu o'z-o'zidan o'ziga xos muloqot xarakterini yuzaga kelishida sabab bo'ladi. Qoliplashgan shaklga kelgan bunday muloqot nutq jarayonida verbal yoki noverbal vositalar yordamida namoyon bo'ladi [Fomin 2004, 16]. Norbuvi nutqida qishloq ayollariga xos *qurib ketkur, go'shtingni maydalamasimdan, yurishing qursin, shoshmay tur, qoningni ichmasammi, o'lsin, epsizligi o'zining boshiga yetsin* kabi qoliplashgan birliklar, *taytuv, jinqarcha* kabi murojaat shakllari uning nutqidagi o'ziga xoslikni ta'minlashga xizmat qilgan. Shuningdek, farzand tarbiyasini qattiqqo'llikdan, mehnat qilishga o'rgatishdan iborat deb biluvchi o'qimagan qishloq ayoli lisoniy shaxsini ifodalashda asosiy vosita sifatida xizmat qilgan. Norbuvining "*men partiyaman*" gapini uning lisoniy shaxs sifatida boshqa ayollardan farqini ko'rsatuvchi muhim jihat sifatida baholash mumkin. Ayol nutqida bu sintaktik birlik o'ziga nisbatan yuqori bahoni berishda xizmat qilgan bo'lsa, hikoyadagi erkak personajlaridan birining nutqida esa bu salbiy baho munosabatini ifodalash uchun muhim vosita sifatida qo'llaniladi: "*Shaharlik bo'lsa ne bo'пти? Isoqboy el qatori qalin beradi, el qatori to'y qiladi. Faqat... Sersoqol kishining yuzida tashvish alomatlari sezildi. – She'r yozgani chatoq ekan-da. Shoyir bo'lsa partiya bo'lishi turgan gap*". Yozuvchi *partiya* leksik birligi yordamida ikki jins vakilining voqelikka ikki xil nuqtayi nazardan yondashuvini ifodalashda foydalangan. Ayol jinsiga mansub personaj nutqida o'ziga yuqori baho berish uchun qo'llanilgan birlik erkak nutqida ayol kishiga nisbatan past baho berish uchun ishlatilgan. Erkak personaj nutqida semantik jihatdan mos bo'lmagan leksemalarning qo'llanilishi uning

lisoniy shaxs sifatida shakllanishi uchun xizmat qilgan.

Aksariyat tadqiqotchilar lisoniy shaxsning shakllanishida leksik birliklarning o'rne muhim ekanligini ta'kidlaydilar. O'zbek tilida badiiy matnda lisoniy shaxs tiplari haqida tadqiqot olib borgan D. Niyazova ham O'Hoshimov asarlarida lisoniy shaxsning namoyon bo'lishida leksik birliklarning o'rne masalasiga e'tibor qaratgan [Niyazova 2020]. Haqiqatdan ham lisoniy shaxsni belgilashda leksik birliklarning o'rne muhim sanaladi. Ammo lisoniy shaxsning namoyon bo'lishida morfologik vositalar, xususan, lug'aviy shakl yasovchi qo'shimchalar, gap qurilishidagi o'ziga xosliklarning ham o'rne beqiyos. Tadqiqotchilar nafaqat so'z, hatto morfemalar ham milliy xarakter yaratishda muhim ekanligini ta'kidlaydilar [Zaliznyak 2012, 188].

Norbuvi lisoniy shaxsida obyektiv voqelikni o'z ko'rishiga muvofiq tasvirleydigan, o'z maqsadiga erishish uchun til imkoniyatlaridan imkon qadar foydalanishga harakat qilgan qahramon ifodalanadi. Yozuvchining pragmatik maqsadi qahramon pragmatik maqsadi bilan uyg'un holatda yuzaga chiqadi. Bunda tanlangan leksik birliklar, sintaktik qurilmalarning o'z o'rne bor. Shu o'rinda Norbuvi obrazining kitobxon ko'z o'ngida gavdalanishida Malikaning odamning yaralishi, yashashidan maqsadi, "men"ini topishga bo'lgan intilishi natijasida bergan savollariga javobni yuqorida keltirilgan *"men partiyaman"* jumlasida vositasida ifodalaydi. Partiya a'zosi bo'lish, uning nimaga kerakligi, nima uchun a'zo bo'lganligini, maqsadi nima ekanligini tushunib yetmagan qishloq ayoli uchun onda-sonda partkom buva chaqirganda majlisga borish, majlisdan keyin choynakpiyola, arzon chit olib kelishni buyuk iltifot deb biladigan shaxs qiyofasi gavdalanadi. Uning o'z hayotidan mamnun shaxs sifatidagi lisoniy qiyofasini yozuvchi quyidagicha chizadi: *"Bizardi ja anoyi deb o'ylamasin-da bu jinqarcha! Hali ertan bir kun partkom bova uyma-uy yurib, bizdi aptovuzda obketganini o'z ko'ziminan ko'rsa, toza kuyib ketsa kerag-ov"*. Ayollar nutqida undov so'zlar, qiyoslash, subyektiv baho berish uchun xizmat qiladigan leksik birliklar erkaklar nutqiga nisbatan ko'proq uchraydi. Keltirilgan parchada *ja, anoyi, jinqarcha, toza kuyib ketsa kerag-ov* kabi birliklar so'zlovchining ayol jinsiga mansubligini ko'rsatadi.

Hikoya qahramoni Malika shahardan tog' orasidagi do'ppi-day qishloqqa kelin bo'lib tushgan, o'qigan, hayotga boshqacha nigoh bilan qaraydigan qiz. Dastlab qishloq manzarasining niho-yatda go'zalligi uni chinakam baxtga erishgan shaxs sifatida his qilishiga sabab bo'ladi. Sekin-sekin qishloq hayotining juda og'ir

yumushlari uning ham gardaniga tushadi. Nutqida norozilik alomat-lari sezila boshlaydi. Uning ovqat ko'p yeyayotganligi bilan bog'liq noroziligi o'qimagan, hayotni faqat yaxshi yeb-ichishdan iborat deb biladigan eriga g'alati tuyiladi. Yozuvchi uning dastlab baxtiyor, keyin atrofdagi muhitdan norozi qiyofasini turli leksik birliklar hamda sintaktik qurilmalar yordamida shakllantiradi.

Ko'p ovqat yeyish ziyon. U odamni dangasa, uyquchi qilib qo'yadi, olim bo'lmasam ham, miyaning ishlab turgani yaxshi-da, o'qishi shart emas, lekin yozish shart kabi sintaktik birliklar lisoniy shaxsning erkak yoki ayol jinsga mansub ekanligini ko'rsat-masa-da, o'qimishli shaxs ekanligiga ishora qiladi. Badiiy matnda qo'llanilayotgan har bir til birligi muallifning kommunikativ maq-sadiga mos ravishda tanlanadi. Malika nutqida qo'llanilgan *biz chumolimiz, maqsad bitta: ya'ni qorin to'ydirish, odamlar faqat yeb-ichish, bola-chaqa orttirish uchun dunyoga kelarkan-da, mehnat odamni maymunga aylantiradi, senam xotinman deb yuribsan-da bir erkakning umrini o'tkazib* kabi sintaktik birliklardan atrofida-gi odamlarning dunyoqarashini o'zgartirishga, hayotda katta ma-qсадlar qo'yish kerakligini odamlarga uqtirishga urinayotgan ayol-ning lisoniy shaxsini gavdalandirishda foydanilgan. Lisoniy shaxs tipini hosil qilishda uslubiy xoslangan birliklar ham muhim o'rin tutadi. Jumladan, so'zlashuv uslubida qo'llanishga xoslangan ayrim birliklar nutq egasining shaxsiy sifatlari – ijtimoiy maqomi, oiladigi ijtimoiy roli, jinsi, yosh xususiyatlari, voqelikka bo'lgan munosabati, ruhiyati haqida axborot tashiy oladi. Malika nutqida qo'llanilgan *Norbuvi opa, aka, oyijon* kabi murojaat birliklari uning oilada kichik kelin ekanligiga, qaynog'asi borligiga, onasi uchun ardoqli farzand ekanligiga ishora qiladi. Norbuvi nutqida qayta-qayta qo'llanilgan *Malika, siyirdi sog'ib ol* gapida esa, katta kelinning kichik kelinga nisbatan mensimaslik, o'zini katta hisoblash, qaynonasi yo'q kelinga nisbatan qaynonalik maqomida turadigan ayolning lisoniy shaxsi gavdalandirilgan.

Ayollar nutqidagi emotsional bo'yoqdor so'zlar

Tadqiqotchilar ayollar nutqida emotsional bo'yoqqa ega bo'lgan so'zlar, subyektiv munosabat ifodalovchi morfologik shakllar, baho munosabatini ifodalovchi sintaktik qurilmalar erkaklar nutqiga nisbatan ko'proq uchrashini ta'kidlaydilar. Xarakterning hissiy qiyofasi xususiyatlari nafaqat ma'lum bir (emotiv) turni, balki yozuvchi asarlaridagi gender xususiyatlarini, erkak va ayol personajlari o'rtasidagi farqlarni ham aks ettirishini

M.A. Bulgakov asarlari misolida tadqiq qilingan [Smirnova 2011, 18] V.Maslova ayollar va erkaklar nutqidagi lingvistik va xalqona stereotiplar haqida soʻz yuritir ekan, erkaklar tildagi yangiliklarni yaxshi oʻzlashtirishlari, shuning uchun ular nutqida yangi soʻz va terminlar koʻproq uchrashini, ayollarning nutqi koʻproq neytral, statik, ularning lugʻat boyligida koʻproq eskirgan soʻzlar va iboralar uchrashini qayd etadi [Maslova 196, 2001]. Hikoyada Isoq chol nutqidagi qisqalik, sodda gaplarning koʻp qoʻllanilishi, *eshshak*, *nodon*, *nokas* kabi leksik birliklar, buyruq gaplar hamda buyruq gaplardan keyin undov belgisining qoʻllanilishi qattiqqoʻl, qatʼiyatli, shuningdek, baʼzi hollarda tasalliga muhtoj qariya erkak lisoniy shaxsini namoyon qiladi.

Lisoniy shaxsni tilshunoslikda gender belgilari asosida tadqiq qilish ayol va erkak yozuvchilar asarlari tilidagi oʻziga xosliklarni baholashda ham muhim ahamiyatga egadir. Badiiy matnda ayol lisoniy shaxsini shakllantirishda emotsional leksika bilan birga koʻchma maʼnoli birliklar, asosan metafora usulida maʼno koʻchishining ham oʻziga xos oʻrni va ahamiyati bor. Kuzatishlarimiz shuni koʻrsatdiki, biz tahlilga tortgan yuqoridagi hikoyalarda birlamchi nominativlikni ifodalaydigan birliklar qoʻllanilgan boʻlib, lisoniy shaxsni ifodalashda metaforalardan, xususan, kognitiv metaforalardan foydalanish asosan erkak jinsiga mansub adiblar ijodida kuzatiladi. Dunyo tilshunosligida, xususan, rus tilshunosligida badiiy matnda stereotiplarning oʻziga xos namoyon boʻlishini erkak va ayol jinsini ifodalashda qoʻllaniladigan leksemalarning verballashuvi, ularning qoʻllanilishidagi oʻziga xos jihatlar tadqiq qilingan. Tadqiqotchi oʻz tadqiqotida ruscha *mujik* (*мужик*) soʻzining *mujchina* (*мужчина*) soʻziga nisbatan koʻproq uchrashini adib asarlarining bosh qahramonlari asosan oddiy xalq, qishloq bolasi, oddiy qishloq yigiti, taygada yashaydigan xalq ekanligi bilan izohlaydi hamda bunday qoʻllanish ular uchun meʼyoriy holat ekanligini taʼkidlaydi [Башкова 2018, 229]. Kuzatuvlarimiz shuni koʻrsatdiki, oʻzbek adiblarining asarlarida bunday oʻziga xoslikni taʼminlovchi leksemalarning qoʻllanilishi deyarli uchramaydi. Zulfiya Qurolboy qizining biz tahlilga tortgan hikoyalarida ayol jinsiga nisbatan koʻproq salbiy munosabatni ifodalovchi leksemalar qoʻllanganligini koʻrishimiz mumkin.

“Muhabbat va nafrat” hikoyasida ham ayol jinsiga mansub qahramonlar oʻziga xos nutq egasi sifatida shakllantirilgan. Hikoyada voqealar shaharda yuz berganligi bois qahramonlar nutqidagi lisoniy birliklar ham ajralib turadi. Hikoya qahramoni Dildora qishloqdan

shaharga kelib yashab qolgan, shaharda yashab qolish uchun jon-jahdi bilan har qanday yo'llar bilan harakat qilayotgan qiz. Adiba uning shartaki, kurashuvchan, har qanday holatda ham maqsadiga erishishni ko'zlagan qahramon sifatida shakllantirishda quyidagi lisoniy birliklardan foydalangan:

1. Emotsional bo'yoqqa ega bo'lgan so'zlar: *kuydirgi, ablah*.

2. Gender xoslikni ifodalovchi sintaktik birliklar: *er topish qiyinmas, erim uyda yo'q, hayotimni barbod qilib qochib qolmoqchimisiz, faqat meni tashlab ketmaslikka so'z bering, ota-onamga nima deyman, men juda qimmat turaman, men ersiz yashashim mumkin, siz men uchun yagona erkak emassiz, bu haqda tul bo'lib qolganimdan keyin gaplashamiz, o'g'rini sevib bo'lmaydimi*.

3. O'xshatishlar: *kalamushga o'xshab, hamma yoqdan hid olib yuradi*.

Ko'rinib turibdiki, yozuvchi aldangan, jamiyat a'zolari qabul qila olmaydigan qonun-qoidalar asosida yashayotgan, ma'naviy jihatdan zaif, irodasiz, faqat yaxshi hayotga erishishni maqsad qilgan sodda qishloq qizining lisoniy shaxsini shakllantirishda sintaktik birliklardan, bu o'rinda sodda gaplardan o'rinli foydalangan. Badiiy matnda lisoniy shaxs kommunikativ maqsadiga muvofiq jumla tuzar ekan, bunda muloqotga kirishuvchi shaxslarning ijtimoiy maqomi, yoshi, jinsi, jamiyatdagi o'rni bilan bog'liq omillar o'z ifodasini topadi. Dildora hikoyada uy egasidan qarzdor ijarachi sifatida jabrdiyda qiyofasida, Abdullaning ayoli bilan muloqotda alamzada ayol qiyofasida, Po'lat bilan munosabat jarayonida ehtiyotkor, o'ylab qadam bosadigan ayol qiyofasida ko'z o'ngimizda gavdalanadi. Tabiiyki, yozuvchi bu o'ziga xos, rang-barang qiyofadagi lisoniy shaxsni shakllantirishda til imkoniyatlaridan unumli foydalanishga harakat qiladi. Dildoraning uy egasi Mavjuda opa bilan muloqotida yozuvchi sodda, to'liqsiz gaplardan foydalanadi. Bu muloqotga kirishuvchi shaxslarning gapni tezroq tugatib muddaoga o'tish maqsadi bilan bog'liq holda yuzaga chiqqan. Ushbu o'rinda yozuvchi Dildoraning ichki nutqi va tashqi nutqini parallel keltiradi. Ichki nutqda qahramonning ijarachidan o'ta norozilik holati *kuydirgi, kalamush* leksemalari bilan, tashqi nutqida esa *Mavjuda opa, iltimos* leksemalari bilan ifodalangan.

Tadqiqotchilar ayol va erkak lisoniy shaxsiga xoslikni berishda quyidagi fikrni bildirganlar: "Ayollar ko'p hollarda aloqa o'rnatish uchun, erkaklar muammoga yechim topish uchun gapirishadi" [Tannen 1996, 13]. Tahlilga tortilgan ushbu hikoyada Dildora har safar aloqa o'rnatish uchun tashabbusni o'z qo'lida tutib turadi. Hiko-

yaning qahramonlari Abdulla, Po'lat esa muammoga yechim topishga harakat qilgan erkak lisoniy shaxslari sifatida shakllantirilgan. Ta'kidlash kerakki, adiba hikoya qahramonlarining xarakteriga mos lisoniy qiyofasini ham shakllantira olgan. Po'latning xarakteriga ham, Abdullaning xarakteriga ham mos lisoniy birliklarning tanlanishi yozuvchining mahoratidan dalolat beradi. Hikoya qahramoni Dildora oddiy, sodda qishloq qizi lisoniy shaxsidan shaharda o'z o'rnini topishga intilayotgan, qanday bo'lmasin yashab qolishga urinayotgan lisoniy shaxs darajasiga ko'tariladi. Bunda leksik birliklar bilan bir qatorda sintaktik birliklarning o'rni ham ahamiyatlidir. *Yerni tagidan bo'lsa ham sug'urib olaman, agar yana qochib yuradigan bo'lsa, uyiga borib sharmandasini chiqaraman, uyiga bostirib boraman, bu yerda endi qorangizni ko'rmay* kabi gaplar vositasida qat'iyatli ayol lisoniy shaxsi shakllantirilgan.

Xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki, Zulfiya Qurolboy qizining hikoyalarida aldangan, jabrdiyda, hayotdan norozi ayol lisoniy shaxsi o'ziga xos tarzda gavdalandiriladi. Ular xarakteridagi soddalik, samimiylik, jabrdiydalik, hayotdan xafalik kabi jihatlarni gavdalandirishda adiba qo'pol so'zlardan ham, og'zaki nutqda faol ishlatiladigan qarg'ishlardan ham unumli foydalanadi.

Adabiyotlar

- Башкова, И.В. 2018. *Теоретические основания русской семантической персоналогии: объект и метод*. Дисс. док. фил. наук. Красноярск.
- Фомин, А.Г. 2004. *Психолингвистическая концепция гендерной языковой личности*: Автореф. дисс. ... док. филол. наук. Барнаул.
- Карасик, В. 2002. *Языковой круг: личность, концепты, дискурс*. Волгоград.
- Маслова, В. 2004. *Лингвокультурология*. Москва: Изд. центр. Академия.
- Ниязова, Д. 2020. *Бадий матнда лисоний шахс типлари*. Филология фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) дисс. Қарши.
- Смирнова, А. 2011. *Языковая личность персонажа литературного произведения и психотип человека* (на примере произведений М.А.Булгакова). Автореф. дисс. канд. фил. наук. Москва.
- Таннен, Д. 1996. *Ты меня не понимаешь! Почему женщины и мужчины не понимают друг друга*: пер. с англ. Д. Таннен. Москва.
- Хачмафова, З. 2011. *Женская языковая личность в художественном тексте* (на материале русского и немецкого языков). Автореферат дисс. док. фил. наук. Ставрополь.
- Зализняк, Анна А. 2012. *Константы и переменные русской языковой картины мира*. Анна А. Зализняк, И. Б. Левонтина, А. Д. Шмелев. Москва: Языки славянских культур.

The gender factor of determining the linguistic identity in the literary text

Marhabo Umurzakova¹

Abstrakt

The new field of lingopersonology linguistically explores each person. Manifestation of the linguistic personality in the literary text is caused by several factors. In this article, the concept of gender in linguistics, the views of the female and male linguistic personality are studied, also the issue of the role of gender factors in determining the linguistic personality is highlighted in the literary. Peculiarities in the formation of the linguistic personality are analyzed in the literary text. The embodiment of a linguistic personality in a literary, it is important for the writer to be the owner of the language, and for the hero of the opposite sex, it is important to understand the world, express it through language, understand the unique aspects of reflecting the value attitude. The article discusses the role of lexical and syntactic units for the formation of a female linguistic personality in the stories of Zulfiya the daughter of Kuroldoy.

Key words: *linguistic personality, gender factor, lexical unit, emotional vocabulary, morphological form, syntactic unit, syntactic model.*

References

- Bashkova, I.V. 2018. *Teoreticheskie osnovaniya russkoy semanticheskoy personologii: obyekt i metod*. Diss. dok. fil. nauk. Krasnoyarsk.
- Fomin, A.G. 2004. *Psixolingvisticheskaya konsepsiya gendernoy yazikovoy lichnosti*: Avtoref. diss. ... dok. filol. nauk. Barnaul.
- Karasik, V. 2002. *Yazikovoy krug: lichnost, konsepti, diskurs*. Volgograd.
- Maslova, V. 2004. *Lingvokulturologiya*. Moskva: Izd. sentr. Akademiya.
- Niyazova, D. 2020. *Badiiy matnda lisoniy shaxs tiplari*. Filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi. Qarshi.
- Smirnova, A. 2011. *Yazikovaya lichnost personaja literaturnogo proizvedeniya i psixotip cheloveka* (na primere proizvedeniy M.A.Bulgakova). Avtoref. diss. kand. fil. nauk. Moskva.

¹ Marhabo E. Umurzakova – Doctor of Philosophy in Philological Sciences (PhD), Tashkent State University of Uzbek Language and Literature named after Alisher Navoi.

E-mail: umurzakova.markhabo@mail.ru

ORCID ID: 0000-0001-5658-789X

For citation: Umurzakova, E. M. 2022. "The gender factor of determining the linguistic identity in the literary text". *Uzbekistan: Language and Culture* 4: 74–85.

- Tannen, D. 1996. *Ты меня не понимаеш! Почему женщины и мужчины не понимают друг друга:* per. s angl. D. Tannen. Moskva.
- Xachmafova, Z. 2011. *Jenskaya yazikovaya lichnost v xudojenstvennom tekste* (na materiale russkogo i nemeskogo yazikov). Avtoreferat diss. dok. fil. nauk. Stavropol.
- Zaliznyak, Anna A. 2012. *Konstanti i peremennie russkoy yazikovoy kartini mira.* Anna A. Zaliznyak, I. B. Levontina, A. D. Shmelev. Moskva: Yaziki slavyanskix kultur.

MAQOLA TAQDIM QILISH TALABLARI

O'zbekiston: til va madaniyat (O'zTM) – zamonaviy O'zbekiston (sobiq Turkiston) bilan bog'liq bevosita Markaziy Osiyo mintaqasini birlashtiradigan til, tarix, san'at, etnografiya, madaniyat va ijtimoiy fanlar sohalarini qamrab olgan ilmiy jurnaldir. O'zTM munozarali, zamonaviy, innovatsion, konseptual jihatdan qiziqarli, original mavzudagi ilmiy tadqiqotlarni nashr qiladi. Jurnal lingvistika, adabiyotshunoslik, tarjimashunoslik, din, falsafa, ilohiyot, fan, ta'lim, metodika, sotsiologiya, psixologiya, tarix, madaniyat, san'at, etnologiya, etnografiya, antropologiyaga oid ilmiy yo'nalishdagi maqolalar va taqrizlar hamda konferensiya hisobotlarini qabul qiladi.

I. Maqola taqdim etish uchun umumiy talablar

Qo'lyozmalar o'zbek, ingliz, rus, fors, shuningdek, boshqa turkiy tillarda ham qabul qilinadi. Agar muallif o'z maqolasini jurnalning muayyan sonida nashr ettirmoqchi bo'lsa, unda qo'lyozma jurnal nashridan kamida besh oy oldin taqdim etilishi lozim.

Qo'lyozmalar MS Word (.doc) formatida (uzlangcult@gmail.com) elektron pochta-siga yuboriladi. Iqtiboslar va izohlar uchun MS Word menejerini qo'llash mumkin.

Barcha qo'lyozmalar tahririyatga muallif (mualliflar) haqidagi qisqacha ma'lumot bilan taqdim etiladi.

Asosiy matn *Times New Roman* shrifti, 14 hajm, satr oralig'i 1 interval, hoshiyalar chapdan 3 sm, o'ngdan 1,5 sm, yuqori va pastdan 2 sm bo'lishi kerak.

Maqolalar *The Chicago Manual of Style, 16th Edition* formatida shakllantiriladi. Maqola matni 3 000–5 000 so'zdan iborat bo'lishi kerak.

O'zbek va ingliz tillarida 100–150 so'zdan iborat abstrakt (annotatsiya) va 5–10 so'zdan kam bo'lmagan kalit so'zlar (o'zbek va ingliz tillarida). Abstraktda maqolaning qisqacha mazmuni va dolzarbligi, tadqiqot natijalari aks etishi lozim.

Adabiyotlar ro'yxati 5 sahifadan oshmasligi kerak.

Kitobga taqriz (ingliz yoki boshqa tillarda bo'lishi mumkin) 1500 so'zdan oshmasligi talab etiladi.

Taqriz formati: 1) sarlavha: kitob nomi, muallif (mualliflar), nashr qilingan shahar: nashriyot nomi, nashr yili, sahifasi soni. Narxi, ISBN raqami, (qattiq/yumshoq muqova); 2) taqriz so'ngida: taqrizchining F.I.O., ish joyi, pochta manzili.

II. Maqola bo'limlarini rasmiylashtirish

Maqola nomi – normal harflarda, to'q bo'yoqda, 16 hajm.

Maqola nomi o'zbek va ingliz tillarida (agar maqola boshqa tilda yozilgan bo'lsa, maqola yozilgan til va ingliz tilida) beriladi.

Maqola kirish, asosiy qism bo'limlari va xulosadan tashkil topadi.

Maqola bo'limlari sarlavhasi – to'q bo'yoqda, 14 hajm.

III. Maqolada tarjimalardan foydalanish

Boshqa tillardagi matn yoki boshqa manbalar tarjimoni aniq ko'rsatilishi kerak. Agar matn maqola muallifi tomonidan tarjima qilingan bo'lsa, u holda "tarjima muallifniki"

shaklida beriladi.

Rasmiy nashrdan olingan tarjima-matn tahrir qilinmaydi.

Zarur holatda tarjima matnga sana, turli diakritik belgilar va boshqa elementlar kiritilishi mumkin.

Tarjima qilingan matn olingan manba nomi asl holicha beriladi. Zarur deb topilsa, uning nomi qavs ichida berilishi mumkin.

Geografik nomlar tarjima qilinmaydi va asl shaklida beriladi.

Tashkilotlar nomi tarjima qilinmaydi va asl shaklida beriladi.

Davr nomi rasmiy qabul qilingan shaklda beriladi.

IV. Ko'chirma va tarjima parchaning berilishi

Manbadan olingan ko'chirma parcha asosiy matndan 1 qator tashlab ajratiladi, satr oralig'i 1 interval, markazda, 12 hajmda yoziladi.

Ko'chirmaning tarjimasida qavs ichida () satr boshidan yozilishi kerak. Bunday ko'chirma *Times New Roman* shrift, 12 hajm, normal yozuvda beriladi.

V. Havola va izohlar berish

Manbaga havola matn ichida to'rtburchak qavsda [] beriladi. Havola qilingan manbalar bir nechta bo'lsa, ular nuqtali vergul (;) bilan ajratiladi.

Izohlar tegishli sahifa pastida, tartib raqami bilan joylashtiriladi.

VI. Qo'lyozma (toshbosma) manbalar va nashr etilgan asarlar bibliografiyasi

Bibliografiyada muallif yoki asar nomi satr boshidan, boshqa barcha qatorlari xatboshidan yoziladi. Adabiyotlar *bibliografiyada* o'zbek lotin alifbosi tartibida ko'rsatiladi.

VII. Qo'lyozma va toshbosma manbalar bibliografiyasi

Qo'lyozma yoki toshbosma manbalarni bibliografiyada o'zi yozilgan grafikada berish maqsadga muvofiq. Lotin alifbosidagi transliteratsiyasini berish ham mumkin. Ba'zan qo'lyozma asarning nomi muallif ismidan oldin yozilishi ham mumkin.

Muallif nomi. Ko'chirilgan asr (agar mavjud bo'lsa). Asar nomi. Qo'lyozma (toshbosma): saqlanayotgan joy, inventar raqam.

Xondamir. XV asr. Makorim ul-axloq. Qo'lyozma: O'zFASHI, № 742.

VIII.1. Kitoblar uchun

Bibliografiyada:

Familiya, ism. Nashr yili. *Kitob nomi*, Shahar: Nashriyot nomi.

Qudratullayev, Hasan. 2018. *Boburning adabiy-estetik olami*. Toshkent: Ma'naviyat.

Matnda kitobga havola:

[Familiya kitob nashr yili, sahifa raqami]

[Qudratullayev 2018, 99]

Agar bir muallifning bir yilda nashr qilingan kitoblaridan foydalanilgan bo'lsa, bibliografiyada kitobning nashr yili o'zbek lotin alifbosi harflari bilan ajratilib ko'rsatiladi.

Sirojiddinov, Shuhrat. 2011 (a). *Alisher Navoiy: manbalarning qiyosiy-tipologik, tekstologik tahlili*. Toshkent: Akademnashr.

Sirojiddinov, Shuhrat. 2011 (b). *O'zbek adabiyotining falsafiy sarchashmalari*. Toshkent: Akademnashr.

Matnda kitobga havola:

[Familiya, kitob nashr yili, sahifa raqami]

[Sirojiddinov 2011 (a), 99]

[Sirojiddinov 2011 (b), 67]

Ikki muallif tomonidan yozilgan kitobni bibliografiyada berish tartibi:

Familiya, Ism va Ism Familiya. Nashr yili. *Kitobning nomi*. Shahar: Nashriyot nomi.

Abdurahmonov, G'anijon, Alibek Rustamov. 1984. *Navoiy tilining grammatik xususiyatlari*. Toshkent: Fan.

Matnda kitobga havola:

[Familiya va Familiya nashr yili, sahifa raqami]

[Abdurahmonov, Rustamov 1984, 52]

Agar kitobning uch va undan ortiq mualliflari bo'lsa, bibliografiyada barcha mualliflarning ismlari to'liq yoziladi. Bunday kitobga havola qilinganda birinchi muallif ismi yoziladi va "boshqalar" deb ko'rsatiladi.

[Familiya va boshqalar kitob nashr yili, sahifa raqami]

[Vohidov va boshqalar 2010, 847]

Kitob yoki to'plam maqolasini bibliografiyada berish tartibi:

Familiya, ism. Nashr yili. "Maqola nomi." *Kitob yoki to'plam nomi*, Ism Familiya, Ism Familiya muharrirligida, maqola sahifasi raqamlari. Shahar: Nashriyot.

Abdug'afurov, Abdurashid. 2016. "Badoye' ul-bidoya"ning tuzilish sanasi". *XX asr o'zbek mumtoz adabiyotshunosligi*, Olim To'laboyev muharrirligida, 174–184. Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi.

Matnda kitob yoki to'plam maqolasiga havola:

[Familiya nashr yili, sahifa raqami]

[Abdug'afurov 2016, 176]

Elektron shaklda nashr qilingan kitoblar uchun:

Elektron kitobning bir nechta formati bo'lsa, bibliografiyada foydalanilgan format ko'rsatiladi. Elektron kitobning internet manzili (URL) hamda shu manba olingan sana ko'rsatilishi lozim.

Elektron kitobni bibliografiyada berish:

Familiya, Ism. Nashr yili. *Kitob nomi*. Shahar: Nashriyot nomi. URL. Foydalanilgan sana.

Mamatov, Ulug'bek. 2018. *O'zbekiston madaniyatida tarixiy janrdagi tasviriy san'at asarlari*.

Toshkent: Mumtoz so'z. <https://kitobxon.com/uz/catalog/sanat/>. 12.03.2019.

Matnda elektron kitobga havola:

[Familiya nashr yili, sahifa raqami]

[Маматов 2018, 11]

Ikki muallif tomonidan yozilgan elektron kitobni bibliografiyada berish tartibi:

Familiya, Ism va Ism Familiya. Nashr yili. *Kitobning nomi*. Shahar: Nashriyot nomi. Internet adres (URL).

Sirojiddinov, Shuhrat va Sohiba Umarova. 2017. *O'zbek matnshunosligi qirralari*. Chikago: Chikago universiteti nashriyoti. <http://press-pubs.uchicago.edu/founders/>.

Matnda elektron kitobga havola:

[Familiya nashr yili, sahifa raqami]

[Sirojiddinov 2017, 19-hujjat]

VIII.2. Jurnal maqolasi uchun

Chop etilgan jurnal maqolasini bibliografiyada berish tartibi:

Familiya, Ism. Nashr yili. "Maqola nomi". *Jurnal nomi* jurnal soni: maqola sahifalari.

Mahmudov, Nizomiddin. 2013. "Termin, badiiy so'z va metafora". *O'zbek tili va adabiyoti* 4: 3 – 8. Toshkent.

Matnda jurnal maqolasiga havola:

[Familiya nashr yili, sahifa raqami]

[Mahmudov, 2013, 5]

Elektron jurnal uchun:

Elektron jurnal uchun jurnalning DOI manzili ko'rsatiladi. Agar DOI manzili mavjud bo'lmasa, internet adresi ko'rsatilishi kerak (URL). DOI – bu o'zgarmas ID bo'lib, internet tarmoqlarining elektron adreslari tizimiga ulangan, ya'ni manbani boshqaruvchi <http://dx.doi.org/> manzildir.

Elektron jurnal maqolasini bibliografiyada berish:

Familiya, Ism. Nashr yili. "Maqola nomi." *Jurnal nomi* jurnal soni: maqola sahifalari. DOI adres (yoki URL).

Aminov, Hasan. 2018. "O'zbekiston san'atida temuriylar siymosi". *O'zbekistonda xorijiy tillar* 2: 246 – 253. doi: 10.36078/1596780051.

Matnda maqolaga havola:

[Familiya nashr yili, sahifa raqami]

VIII.3. Gazeta yoki ilmiy-ommabop jurnal uchun

Gazeta yoki ilmiy-ommabop jurnal maqolasiga havola matn shaklida beriladi (masalan, Muhammadjon Imomnazarovning 27.02.2005dagi “O‘zbekiston adabiyoti va san’ati” gazetasida chop etilgan maqolasida aytilganidek...); odatda, bunday manbalar umumiy adabiyotlar ro‘yxatida keltirilmaydi. Agar keltirilsa, kitoblarga qo‘yiladigan talablarga asosan beriladi.

Agar onlayn maqolaga havola berilayotgan bo‘lsa, uning internet manzili (URL), maqola olingan sana ko‘rsatilishi kerak.

Gazeta yoki ilmiy-ommabop jurnal maqolasini bibliografiyada berish:

Familiya, Ism. Nashr yili. “Maqola nomi.” *Gazeta-Jurnal nomi*, nashr sanasi.

Imomnazarov, Muhammadjon. 2005. “Jomiy “Xamsa” yozganmi?.” *O‘zbekiston adabiyoti va san’ati*, January 25.

Matnda maqolaga havola:

[Familiya nashr yili, sahifa raqami]

[Imomnazarov 2005, 4]

Elektron gazeta yoki ilmiy-ommabop jurnal maqolasini bibliografiyada berish:

Familiya, Ism. Nashr yili. “Maqola nomi.” *Jurnal nomi*, nashr sanasi. Internet adres.

Jabborov, Rustam. 2019. “Navoiyning Tabrizda yashagan xorazmlik kotibi”. *UZA: O‘zbekiston Milliy axborot agentligi*, 08.12. <https://uza.uz/uz>.

Matnda maqolaga havola:

[Familiya nashr yili, sahifa raqami]

[Jabborov 2010, 17]

Maqola so‘ngida foydalanilgan adabiyotlar o‘zbek lotin alifbosi tartibida beriladi. Adabiyotlar ro‘yxati ikki qismdan iborat bo‘lishi, birinchi qismda foydalanilgan adabiyot chop etilgan grafikada yuqorida ko‘rsatilgan shaklda rasmiylashtirilishi, ikkinchi qismda esa barcha foydalanilgan adabiyotlar o‘zbek lotin alifbosida berilishi talab qilinadi. Misol uchun:

Adabiyotlar

Баранов, Х.К. 1958. Арабско – русский словарь. Москва: Наука.

Adabiyotlar

Baranov, X.K. 1958. Arabsko – russkiy slovar. Moskva: Nauka.

Maqolani rasmiylashtirish talablarining ingliz tilidagi variantini “The Chicago Manual of Style, 16th Edition” qo‘llanmasi yoki <https://www.chicagomanualofstyle> havo-lasidan ko‘rib olishingiz mumkin.

GUIDELINES FOR CONTRIBUTORS

Uzbekistan: language and culture is an academic journal, publishing research in linguistics, history, literature, translation studies, arts, ethnography, philosophy, anthropology and social studies. We aim to publish cutting edge, innovative, conceptually interesting, original case studies and new research, which shape and lead debates in multifaceted studies. We do not publish economic analyses or policy papers. Any opinions and views expressed in publications are the opinions and views of the authors, and the publishers are not responsible for the views/ reviews of the contributors.

The journal is published four times a year. The language of articles can be English, Russian and Uzbek. Other Turkic languages are also welcomed. In addition to research articles, the journal welcomes book reviews, literature overviews, conference reports and research project announcements.

1. General

- Submission Guideline

1. Manuscripts may be submitted at any time during the year. However, if the author wishes to have his/her manuscript published in a certain issue of the journal, the submission should be made at least five months in advance of the proposed publication date.

2) Manuscripts should be submitted by email (uzlangcult@gmail.com) as an attachment in MS Word document (.doc) format and use MS Word Source.

3) All manuscripts should be submitted with a cover page including an email address, a mailing address and a short introduction about the author(s) /contributor(s)'.

2. Manuscript format

1) The main texts should be written in Times New Roman font, 12 point, and single-spaced in 44 pagination with 1-inch margins.

2) Submissions must follow the author-date system of *The Chicago Manual of Style*, 16th Edition.

3) Quotations are given in brackets in the text.

4) A research article should normally be no more than 9,000 words in length, including the following contents:

- an abstract of 150-200 words (in English, Russian, and Uzbek) and seven to ten keywords;

- a list of references of no more than five (5) pages;

- tables and figures, if any.

5) A book review should generally be about 1,500 English words (or other languages) in length, and must include the heading and closing in the following format:

- Heading: *Title of the Book*. By Author's Name(s). City of Publication: Publisher Name, Year. pp. Price, ISBN:, (hardcover/paperback).

- Closing: Book reviewer's name, affiliation and postal address at the end.

6) Style Points Headings. Limit: Four levels.

Level 1. Title Style (e.g. the first letter of each word upper case, except prepositions), Bold, and 14 point.

Level 2. Title Style, Italics, 14 Point.

Level 3. Modified “down” style (first letter upper case, or first letter of first two words if the first word is an article), Bold, and 12 point.

Level 4. Modified down style, Bold, 11 point.

3. Style and Usage

1) Translation

- Translated excerpts from classical texts or non-English sources should be annotated with clarification of its original/published language and translator. Likewise, “Author’s own” translations of quoted texts should be noted as such.

- The author is expected to provide an English translation of key terms in the work, rather than a translator without expertise in the subject.

- Excerpts or quoted texts from published translation will not be edited. However, UzLC editors may query or modify translations of key terms or texts provided by the author.

- Where necessary, short supplementary information such as dates, an item in its original characters, or the Romanized form of a non-English item, may be included.

- Names of foreign publishers, and titles of sources published in a foreign language should primarily appear in Romanized form without translation. However, if necessary, a translation may be added in brackets ([]).

2) Names and Terms

- Place Names (foreign):

Designation for division of areas should be either translated or hyphenated after the given area name.

Designation for geographical/structure names are not hyphenated, and appear without the equivalent English term.

Institutional names are considered proper nouns. Their names should appear following the preference of the individual institutions.

3) The descriptive designation of a period is usually lowercase, except for proper names or traditionally capitalized terms.

4. Quotation

1) Block Quotations:

- A block quotation should start with double line spacing and an indentation from the left margin. From the second paragraph of the block quotation, additional paragraph indentation is needed.

Texts in block quotation should be written in Times New Roman 10 pts., and not be entirely italicized.

5. Others

1) There is one space after sentence punctuation and not two.

2) The end parenthesis, closing quotation mark, and footnote numbers come after the sentence punctuation.

3) For parentheses within parentheses, use brackets ([]).

6. Basic Citation Format

The following examples illustrate citations using the **author-date** system. Each example of a reference list entry is accompanied by an example of a corresponding parenthetical citation in the text. For more details and many more examples, see chapter 15 of *The Chicago Manual of Style*.

BOOK

Reference List (hanging indent):

Pollan, Michael. 2006. *The Omnivore's Dilemma: A Natural History of How Eating Has Evolved*. New York: Penguin.

In Text Cite:

[Pollan 2006, 99–100]

Reference List (hanging indent):

Ward, Geoffrey C., and Ken Burns. 2007. *The War: An Intimate History, 1941–1945*. New York: Knopf.

In Text Cite:

[Ward and Burns 2007, 52]

For four or more authors, list all of the authors in the reference list; in the text, list only the first author, followed by et al. (“and others”):

[Barnes et al. 2010, 847]

Reference List (hanging indent) book chapter:

Kelly, John D. 2010. “Seeing Red: Mao Fetishism, Pax Americana, and the Moral Economy of War.” In *Anthropology and Global Counterinsurgency*, edited by John D. Kelly, Beatrice Jauregui, Sean T. Mitchell, and Jeremy Walton, 67–83. Chicago: University of Chicago Press.

In Text Cite:

[Kelly 2010, 77]

Chapter of an edited volume originally published elsewhere (as in primary sources):

Reference List (hanging indent) book originally published elsewhere:

Cicero, Quintus Tullius. 1986. “Handbook on Canvassing for the Consulship.” In *Rome: Late Republic and Principate*, edited by Walter Emil Kaegi Jr. and Peter White. Vol. 2 of *University of Chicago Readings in Western Civilization*, edited by John Boyer and Julius Kirshner, 33–46. Chicago: University of Chicago Press. Originally published in Evelyn S. Shuckburgh, trans., *The Letters of Cicero*, vol. 1 (London: George Bell & Sons, 1908).

In Text Cite:

[Cicero 1986, 35]

BOOK PUBLISHED ELECTRONICALLY

If a book is available in more than one format, cite the version you consulted. For books consulted online, list a URL; include an access date only if one is required by your discipline. If no fixed page numbers are available, you can include a section title or a

chapter or other number.

Reference List (hanging indent):

Austen, Jane. 2007. *Pride and Prejudice: A Novel in Five Books*. New York: Penguin Classics. Kindle edition.

In Text Cite:

[Austen 2007, 101]

Reference List (hanging indent):

Kurland, Philip B., and Ralph Lerner, eds. 1987. *The Founders' Constitution*. Chicago: University of Chicago Press. <http://press-pubs.uchicago.edu/founders>

In Text Cite:

[Kurland and Lerner, chap. 10, doc. 19]

JOURNAL ARTICLE

Article in a print journal

In the text, list the specific page numbers consulted, if any. In the reference list entry, list the page range for the whole article.

Reference List (hanging indent):

Weinstein, Joshua I. 2009. "The Market in Plato's Republic." *Classical Philology* 104:439–58.

In text cite:

[Weinstein 2009, 440]

Article in an online journal

Include a DOI if the journal lists one. A DOI is a permanent ID that, when appended to <http://dx.doi.org/> in the address bar of an Internet browser, will lead to the source. If no DOI is available, list a URL. Include an access date only if one is required by your discipline.

Reference List (hanging indent):

Kossinets, Gueorgi, and Duncan J. Watts. 2009. "Origins of Homophily in an Evolving Social Network." *American Journal of Sociology* 115:405–50. doi:10.1086/599247.

In text cite:

[Kossinets and Watts 2009, 411]

Article in a newspaper or popular magazine

Newspaper and magazine articles may be cited in running text ("As Sheryl Stolberg and Robert Pear noted in a New York Times article on February 27, 2010..."); they are commonly omitted from a reference list. The following examples show more formal versions of the citations. If you consulted the article online, include a URL; include an access date only if your discipline requires one. If no author is identified, begin the citation with the article title.

Reference List (hanging indent):

Mendelsohn, Daniel. 2010. "But Enough about Me." *New Yorker*, January 25.

In text cite:

[Mendelsohn 2010, 68]

Reference List (hanging indent):

Stolberg, Sheryl Gay, and Robert Pear. 2010. "Wary Centrists Posing Challenge in Health Care Vote." *New York Times*, February 27. <http://www.nytimes.com/2010/02/28/us/politics/28health.html>.

In text cite:

[Stolberg and Pear 2010, 12]

WEBSITE

A citation to website content can often be limited to a mention in the text ("As of July 19, 2008, the McDonald's Corporation listed on its website . . ."). If a more formal citation is desired, it may be cited as in the examples below. Because such content is subject to change, include an access date or, if available, a date that the site was last modified. In the absence of a date of publication, use the access date or last-modified date as the basis of the citation.

Bibliography (hanging indent):

Google. 2009. "Google Privacy Policy." Last modified March 11. <http://www.google.com/intl/en/privacypolicy.html>.

In text cite:

[Google 2009]

Reference List (hanging indent):

McDonald's Corporation. 2008. "McDonald's Happy Meal Toy Safety Facts." <http://www.mcdonalds.com/corp/about/factsheets.html>.

In text cite:

[McDonald's 2008]

Jurnal 2017-yil 26-oktyabrda O'zbekiston Respublikasi Matbuot
va axborot agentligi tomonidan 0936-raqam bilan ro'yxatdan o'tgan.

Jurnal O'zbekiston Respublikasi Oliy Attestatsiya Komissiyasi tomonidan
filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) va fan doktori (DSc)
dissertatsiyalari asosiy ilmiy natijalari chop etilishi lozim bo'lgan ro'yxatga
kiritilgan (30.10.2021. № 308/6).

Tahririyatga kelgan maqolalar mualliflarga qaytarilmaydi.

Manzil: Toshkent shahri, Yakkasaroy tumani, Yusuf Xos
Hojib ko'chasi 103-uy.
Telefonlar: +99871 281-45-11, +99871 281-41-93.
Website: www.uzlc.navoiy-uni.uz
E-mail: uzlangcult@gmail.com

Bosishga 30.12.2022-yilda ruxsat etildi.
Bichimi 70x100 1/16, Ofset bosma. "Cambria" garniturası.
Shartli b.t. 7,51. Nashr b.t. 7,62.

"O'zbekiston: til va madaniyat" jurnali tahririyatida
tayyorlandi va sahifalandi.
"YASHNOBOD NASHR" bosmaxonasida chop etildi.
Adadi 300 nusxa. Buyurtma №2.
Bosmaxona manzili: Toshkent shahar Yashnobod tumani,
58-a harbiy shaharcha.